

ВРИЈЕМЕ У ПРОЗИ ЈОВАНА ДУЧИЋА: РЕЧЕНИЦА С ВЕЗНИКОМ КАД¹

Сажетак: У раду се говори о временским реченицама с везником *кад* у прозним дјелима Јована Дучића *Градови и химере* и *Благо цара Радована*. Циљ рада је да се утврди колико се ове реченице јављају међу временским реченицама и каква је њихова специфичност у овим дјелима. Ова дјела спадају у специфичну врсту прозе и то упућује на претпоставку да се та специфичност одражава и на овај тип зависноскожене реченице.

Кључне речи: *Градови и химере*, *Благо цара Радована*, временске реченице, везник *кад*, партикуле

Јован Дучић спада у ред најзначајнијих српских писаца из прве половине 20. стољећа, чија величина није ничим нарушена ни седамдесет година послје његове смрти. Високе оцјене о књижевној вриједности овог писца пратиле су исто тако и високе оцјене његовог језика и заслуга које је дао изграђивању модерног српског језика. Тако га Александар Белић укључује у ред твораца *београдског стила*, под којим појмом се подразумева изграђен полифункционални српски језик: „Али београдски књижевни језик поменутом особином својом, сачуваним духом народног језика, брзо привлачи к себи представнике и других покрајинских центара код којих је такође сачуван дух народног језика који је у основици свему нашем књижевном језику. Зато му они тако лако и прилазе, осећајући велику сродност и готово истоветност с њим. [...] Стога се њихов књижевни језик тако брзо и тако лако спаја са београдским језиком да се не види каткада где један престаје, а други почиње. Они брзо избијају на површину као одлични ствараоци и продужаваоци београдског књижевног језика Нећу ни да говорим о Стевану Сремцу, или Јанку Веселиновићу или Исидори Секулић јер су они са београдског језичког подручја; али како су брзо ушли у редове најбољих његових представника и Симо Матавуљ, и Јован Дучић и Иво Андрић! И како се тај рад продужава све више и све неосетније! Колико од тога добива и свежине и оних својих основних могућности развитка наш књижевни језик уопште и шта то значи за његово дефинитивно уједначавање!“

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178021: *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(Белић 1934, овде према Белић, 1999: 124). У овоме раду се разматра начин на који Дучић у својим прозним дјелима исказује вријеме: користећи могућности временске реченице. Разумљиво је да се овим радом не може дати потпун опис временске реченице у Дучићевој прози: сам овај тип реченице је такав да захтијева више простора, а и Дучић је исувише велики писац да би се у једном раду ове врсте могло рећи шта све постоји и како он то доноси у својој прози кад је посриједи временска реченица. И прелиминарни увид у језичку грађу показује да постоје лингвистички разлози да се овим питањем посебније занимамо, а резултати могу бити од користи и књижевним проучаваоцима Дучићевих прозних дјела.

Постоји и посебан разлог за то што сам се овом приликом определијелио да говорим о исказивању времена у Дучићевој прози. Навршава се седамдесет година од смрти великог српског пјесника. Умро је у ратној 1943. години, кад се судбина српског народа преламала, далеко од свога напаћеног народа с којим је дубоко преживљавао патње и страдања. Није то било вријеме кад се српски народ могао достојанствено опростити од великог пјесника. Међутим, ни послератно вријеме није донијело могућности да се пјесник пренесе у завичај и сахрани по жељи. И није само то, него је проглашен за издајника свога народа зато што није издао српске националне интересе. Зато му се треба одуживати макар са закашњењем, па тако и округле годишњице смрти пјесникове могу и треба да служе за подсјећање на пјесника и његово велико дјело.

У овоме раду позабавићу се питањем исказивања времена у прозним дјелима Јована Дучића *Градови и химере* и *Благо цара Радована*², и то одређивањем времена радње/ситуације исказане предикатом. То вријеме се у језику књижевног дјела, као и у другим језичким стиловима, може детерминисати различитим средствима унутар прости реченице: прилозима и временским надежним конструкцијама, те зависним временским клаузама уз управну у сложеној реченици. Овдје ћу се ограничити само на овај посљедњи начин исказивања времена. И ту се, опет, нећу бавити свим типовима сложене временске реченице. Нећу се, овом приликом, бавити временском реченицом код које нема неких посебности у односу на стандардни језик или одмјеравати Дучићеву временску реченицу према том типу реченице код других писаца тога времена. Дучић образује временску реченицу према обрасцима који важе за српски савремени стандардни језик. Уз то, за ова прозна дјела Ј. Дучића карактеристично је да се временске реченице јављају релативно ријетко – дјела су такве природе да нема мјеста за њих; ријетко се аутору наметала потреба да временском клаузом у сложеној детерминише радњу/ситуацију исказану управном клаузом. Изузетак су временске реченице с везником кад. Такав се тип реченице јавља чешће од других типова. И у вези с њом је занимљиво то што се она не јавља често у своје прототипском облику, већ је најчешће са извјесном спецификом. Овдје ћу навести неколико примјера с временском реченицом која нема значајних посебности.

² Јован Дучић, *Градови и химере*, Политика – Народна књига, Београд, 2005; Јован Дучић, *Благо цара Радована*, Свјетлост Сарајево – Просвета, Београд, 1969.

[1]

1. Русо се није смео вратити у Женеу *кад* су му земљаци нудили место градског библиотекара где би био спасен од глади (Градови, 58).
2. *Кад* у Паризу пада киша, он у Београду заврне панталоне (Градови, 77).
3. Француз се смеје *кад* је радостан а Енглеz се смеје *кад* му се учини да су други људи смешни (Градови, 87).
4. *Када* видите овакву жену да вам иде на сусрет, она вам изгледа лађа што долази из Индије ... (Градови, 94).
5. Док је човек млад увек је леп, а *кад* остари увек је искуством довољно паметан (Благо, 32).
6. *Кад* се заљуби у Петрограду, оде да прокоцка своје имање у Монтекарлу (Градови, 30).
7. *Кад* се најзад растанете за навек, он продужава још десет година да вам пише писма (Градови, 30).
8. А *кад* је наједном зазвонило са неке цркве, гласови звона прошли су небом као велика сребрна једра, хиљадама једно за другим (Градови, 67).
9. *Кад* смо после два сата силажења једним добрим путем, и без вође, срели у мраку неког човека, рече нам да смо променили правац ... (Градови, 38).

За реченице у првом и деветом примјеру нема се рећи ништа посебно, чак би се уклопиле у неки некњижевни текст. У првом се говори о страдању швајцарског филозофа и та информација је дата у једној стандардној временској реченици, а у другом има још мање нечега што би задржало читаочеву пажњу. У осталим примјерима такође нема нешта посебно у структури временских реченица. Оно што је карактеристично за све те реченице јесте да све оне исказују нерференцијалне ситуације, што је својствено временским реченицама с везником *кад* које предикатима исказују садашње радње и ситуације.³ Дакле, аутор се овдје не осврће на неке појединачне ситуације, он своје ставове износи као извјесне истине, као општеважеће чињенице. И уз то у свим овим примјерима он нам саопштава о нечему што је на неки начин и парадоксално; тако је у примјерима два до седам. Осми је опет на свој начин интересантан: доживљај звона је дат на експресиван начин и ова управна реченица би се лијепо могла преломити у тростих:

Гласови звона прошли су небом
 као велика сребрна једра,
 хиљадама једно за другим.

Временска клауза је ту само зато да се оствари могућност за исказивање управне. Дакле, и овакве реченице у Дучићевој прози често носе експресивност.

Много чешће се јављају у овим Дучићевим дјелима реченице као што су у слjedeћим примјерима.

³ В. Танасић, 1996: 91–97.

[2]

1. *И кад* је најкултурнији, он је међу другима неуравнотежен и нешто медвед (Градови, 30).
2. *И кад* је у Паризу донесена шарта о Правима човека, још се у Женеви пушила гломача (Градови, 41).
3. Мрзеће Бетовена, *и кад* мисли да га воли; и биће му одваратан Достојевски... (Градови, 72).
4. На сваком месту *и кад* није смешан, он је детињаст (Градови, 85).
5. Енглез је једноставан по својој природи, човек с острва; *и кад* је манијак, он је то на начин врло простодушан и прост (Градови, 87).
6. *И када* Бајрон пева овде да су све планине и таласи и небеса део његове душе, као што је он део њихов, зар то није ђак Русоа пантеисте... (Градови, 53).
7. ... *и кад* париски санкилоти обарају феудализам и ново човечанство, по Немачкој још за један век корача у парадним маршевима касарнски народ Фридриха II (Градови, 68).
8. ... али Француска, *и кад* је била побеђивана, није била покоравана, ни губила своју државну егзистенцију (Градови, 71).
9. Човек се осећа да је из Париза *и кад* није из Француске... (Градови, 90).
10. Зато човек верује да је срећан *и кад* није срећан (Благо, 14).
11. Међутим, измишљена срећа или уображена несрећа, то су ипак потпуне стварности: јер могу трајати целог живота, и јер је сваки човек уверен у оно што осећа *и кад* није уверен у оно што мисли (Благо, 14).
12. Има људи који живи због тих инстинктивних антипатија у крвавом непријатељству са другим људима, *и када* су духовно и морално упућени на заједницу с њима (Благо, 22).
13. Говорите рђаво о неком човеку пола сата, и ви сте после тога несрећни и отровани; а говорите пола сата о њему добро, *и кад* то не заслужује, и ви постанете мирни и блажени... (Благо, 23).
14. Неоспорно, човек, *и кад* мисли да је коначно пропао, не зна да има још један неоткривен златан рудник ... (Благо, 29).
15. Ћуталица, *и кад* је неинтелигентан, не изгледа глуп, јер изгледа бар замишљен ... (Благо, 36).
16. Племенити људи имају славу *и кад* немају срећу; а слава је највећа срећа (Благо, 50).
17. Срећа може да човека поквари *и кад* је најбољи ... (Благо, 50).
18. Жене имају сталну потребу да буду вољене, *и кад* оне саме не воле ... (Благо, 82).
19. Жене не могу да не варају *и кад* су најзаљубљеније (Благо, 121).
20. *И кад* нема половину овог, остаје ипак друга половина која је чини супериорнијом од свих других савремених жена (Благо, 83).

21. Љубав направи више несрећних него срећних, и више беде него радости. ... али *и кад* човек воли, он је несрећан, јер је непотпун (Благо, 92).
22. *И кад* зна да јој лажу, она воли те лепе речи лажи већма него дивљење које јој се прећуткује (Благо, 125).
23. Има жена које су верне *и кад* не воле; а има жена које су једном човеку неверне *и кад* су у њега истински заљубљене (Благо, 134).
24. Несрећа нам изгледа много мања *кад* о њој ћутимо него кад о њој говоримо (Благо, 29).

Као што се види, у свим овим реченицама временски везник *кад* прати партикула *и* испред њега.⁴ У литератури је већ утврђено да се временска реченица може образовати са комбинацијом партикуле и везника и да је у том случају партикула увијек испред везника, те она, тако, истиче цио садржај зависне клаузе, што и јесте њихова функција: да се та клауза стави у информациони фокус (Ковачевић, 1998: 249, и даље, и тамо наведена литература), за разлику од независнословених реченица, код којих ове партикуле не служе за наглашавање цијеле клаузе, већ дијела испред кога непосредно стоје – стога и не могу доћи испред независног везника (Танасић, 2013). Ове реченице бисмо другачије читали да нема партикуле *и* испред везника: у најмању руку, садржај временске клаузе не би имао такав значај у укупној информацији коју реченица доноси. Писац нам овдје не саопштава одређене информације уз обично њихово одређење. И овдје се реченицама представљају ситуације неререференцијално конциповане, писац нам не говори нешто појединачно. Напротив, он има циљ да саопштава општеважеће истине. Уз то, представља их по правилу као извјесне парадоксе. Тако је када говори о одређеним типовима људи, о срећи и моралу, а нарочито о женама – омиљена тема Дучићевих размишљања (знајући понешто из његове биографије, можемо закључити да му треба вјеровати). У неким случајевима партикула може имати чак пресудну улогу у давању разлога за образовање временске реченице; тако је, на примјер, у реченицама девет до једанаест и тринаест; у деветом примјеру реченица не би имала смисла без партикуле. У османаестом примјеру партикула мијења смисао који се износи временском клаузом. У примјеру двадесет три реченица би била граматична и без партикула, али ни изблиза не би имала такву експресивност као што је овако са партикулама уз зависни везник *кад*.

Посљедњи примјер није као претходни примјери. Он илуструје случај кад везник *кад* не може бити интензивираан партикулом *и*. У питању је сложеност структура временске зависнословене реченице.

Уз везник *кад* јављају се и друге партикуле, што илуструју сљедећи примјери.

⁴ О партикулама као врстама ријечи в. нпр. Гортан-Премк, 1994.

[3]

1. Жена има да и поред свег овог евентуалног зла, поднесе још и тиранију мужа; и, још теже, тиранију деце чак кад су та деца и најмудрија и најлепша (Благо, 19).
2. Чак кад врше и самоубиства, они то чешће чине из неразумне сујете и романтичке парадигме него из очајања ... (Благо, 30).
3. Жене почињу бивати дубоко милосрдне тек кад су и саме дубоко несрећне ... (Благо, 118).
4. Ако се негде и доцније буде родила каква нова велика идеја за реорганизацију света, она ће постати триумфална тек када у Паризу добије своју кристализацију ... (Градови, 70).
5. ... а зато што је љубав истинска само кад је слепа, она не подлеже никаквим мерама разума (Благо, 69).
6. Жена верује да се сачувала од човека само кад зна да се није заљубила ... (Благо, 85).
7. Ми смо истински добри само кад смо истински срећни (Благо, 19).
8. Њега нису преиначили високи Алпи, него је он постао другим човеком тек кад је видео стари Рим (Градови, 31).
9. Силазио сам на воду с првим зраком сунца, да се вратим кући тек кад ме отуд отера ноћ или олуја (Градови, 95)

Потребно је истаћи да се у Дучићевој прози ове партикуле јављају знатно рјеђе од партикуле *и*; ни све заједно не могу се поредити са присуством ове. Међутим, и оне се јављају са сличном функцијом: служе за истицање одређених садржаја који немају карактер појединачног, већ општег. Тако је у првих седам примјера; и опет се ту не ради само о фокусирању неког садржаја и давања карактера општеважећег, него и о томе да писац на тај начин уноси експересивност у дјело. У посљедња два примјера ради се, да тако кажемо, о обичним временским реченицама, гдје се зависном клаузом временски одређује ситуација исказана управном.

Има у Дучићевој прози и другачијих сложенијих спојева везника *кад*. Познато је да временска реченица често има такав структурни вид да се према везнику *кад* у управној клаузи јавља неки корелатив; често је то ријеч *онда*. У сљедећим примјерима имамо различите видове укључивања овог корелатива.

[4]

1. Кад такво осећање постоји између два човека, *онда* су посредни или дубока расна мржња, а не разумна, или непроходна разлика ... (Благо, 22).
2. Он је на Женевско језеро довео срце човеково *онда кад* је оно, исушено и измучено логиком и дијалектиком, дошло било на право беспуђе (Градови 33).
3. *И онда кад* жена зажели да има какав нов и друкчији живот, то не значи да је зажелела да имадне и друкчију природу (Благо, 110).
4. *И онда кад* га не воли, она тражи да јој ипак верује (Благо, 118).
5. Ми знамо шта је младост *тек онда кад* нас је напустила (Благо, 65).
6. Она искрено верује да је човек воли *само онда кад* због ње пати, и кад у њу стално сумња (Благо, 103).
7. Среће су многобројне, и ретко има човека који нема у животу бар једну велику срећу, *чак* и *онда кад* мисли да је потпуно несрећан (Благо, 55).

У стручној и граматичкој литератури позната је појава да се у временским реченицама према везнику, који је саставни дио зависне клаузе, у управној често јављају корелативи, као што је то у овдје наведеном првом примјеру. Пошто је то позната и уобичајена појава, овдје се, ради подсећања, илуструје само једним примјером. Такође, позната је и релативно честа појава да се такав корелатив нађе у зависној клаузи испред везника, како је у овдје наведеном другом примјеру. Михаило Стевановић такве реченице не наводи међу временским, већ их сврстава у односне (Стевановић, 1991: 868), а Ивана Антонић у својој монографији о временској реченици детаљније говори о појави корелата у временској реченици (Антонић, 2001: 278–331). Она све овакве реченице сматра временским реченицама. М. Ковачевић не доводи у питање припадност таквих реченица временским реченицама, сматрајући их за обичне пилоне чији садржај, сувише апстрактан, тек временска клауза употпуњава (Ковачевић, 1998: 249–251). У примјерима који слиједе послје ових испред ових пилона јављају се партикуле, у прва четири – по једна. Те партикуле имају исту функцију као и кад се непосредно везују за везник: служе за наглашавање садржаја временске клаузе у складу значењима самих партикула. Посљедњи примјер интересантан је по томе што испред корелатива *онда* долазе двије партикуле – *чак* и *и*. И ове партикуле у извјесној мјери доводе до помјерања значења временске клаузе, имају и извјесне пресупозицијске функције. У свим овим примјерима (3–7) реченице не реферишу о појединачном, него о општем. Дучић нам даје неке истине, које жели да подигне на ниво општих истина. Такође, и овдје су то неке истине које имају елементе парадоксалног. Опет се ради о пишевом умјетничком обликовању уз помоћ партикула у временској реченици.

Све досад приказано упућује на закључак да се Јован Дучић у својим прозним дјелима *Градови* и *химере* и *Благо цара Радована* на осебујан начин служи временском реченицом с везником *кад*. У тим дјелима се уопште вре-

менска реченица не јавља често. Природа ових дјела је таква да аутор није имао често потребу за временском реченицом у њеној основној форми. Исто се може рећи и за временску реченицу с везником *кад*. Међу реченицама с овим везником врло често се јављају партикуле уз везник. Најчешће је то партикула *и*. Аутор партикулама интензификаторског карактера ставља временску клаузу у центар, у складу са комуникативним циљем. Врло често је такве реченице писац користио за то да своја запажања уздигне на степен општега; таквим реченицама се исказују нереперенцијалне радње/ситуације. Уз то, партикуле служе да се таква запажања дају са призвуком парадоксалности. Дакле, и овакве реченице Дучићу су служиле за умјетничко обликовање текста.

Литература

- Антонић 2001 – *Vremenska rečenica*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Белић 1934 – Александар Белић, *Београдски стил*, Наш језик II, sv. 7, Београд, 193–200.
- Белић 1999 – Александар Белић, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 8 (прештампана књига коју је под тим насловом 1951. објавила Српска књижевна задруга), Београд, 120–125.
- Гортан-Премк 1994 – Даринка Гортан-Премк, *Типови и врсте речи*, Јужнословенски филолог L, Београд, 117–128.
- Ивић 1995 – Milka Ivić, *O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama*, Lingvistički ogledi, drugo izdanje, XX vek, Beograd.
- Ковачевић 1998 – Милош Ковачевић, *Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника*, Синтакса сложене реченице, Рашка школа, Београд, 246–257.
- Стевановић 1991 – М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2. Синтакса*, пето издање, Научна књига, Београд.
- Танасић 1996 – Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога 12, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Танасић 2013 – Срето Танасић, *Слагање везника и партикула у координираним конструкцијама*, Зборник Матице српске за славистику 83, Нови Сад, 229–241.

Sreto Z. Tanasić

**WEATHER IN PROSE JOVAN DUCIC:
SENTENCE WITH A CONJUNCTION *WHEN***

Summary: This paper talks about the weather sentences with a conjunction as in the prose works of Jovan Ducic *Cities and chimeras* and *Tsar Radovan treasure*. The aim of the study was to determine the extent to which these sentences occur between the time sentences and what is their specificity in these works. These works belong to a specific type of fiction, and it leads to the assumption that this specificity reflects this type depending complex sentences. The analysis showed that in these works the time the sentence does not occur often. It occurs most often with a sentence with a conjunction. In this sentence very often dependent clause is intensified by introducing particles before conjunctions when; usually it is the particle. Introducing particles writer provides not only bring temporal clauses in the limelight, but achieves expressiveness. So we can say that Ducic, one of the greatest Serbian word artists of the twentieth century, uses also the time the sentence to achieve stylistic effects.